

УДК 347.447

Олег Васильович СИНЕГУБОВ,

декан факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ,

доктор юридичних наук, доцент;

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6362-3115>

СТЯГНЕННЯ ПЕНІ ТА ШТРАФУ ЗА ПОРУШЕННЯ ГРОШОВОГО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

О. А. Пушкін зазначав, що всі заходи цивільно-правової відповідальності, які застосовуються до боржника за порушення зобов'язань, можуть бути віднесені до загальних або спеціальних форм відповідальності. В якості загальної форми відповідальності виступає обов'язок боржника відшкодувати збитки, викликані невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання. Ця міра відповідальності застосовується у випадках порушення будь-якого договірної зобов'язання, внаслідок чого вона і розглядається як загальна форма відповідальності. До спеціальних форм відповідальності за невиконання або неналежне виконання зобов'язання відносяться стягнення неустойки (штрафу, пені), деякі інші заходи (наприклад, втрата завдатку) [1, с. 417].

Я. М. Шевченко також вказувала, що універсальною мірою майнової відповідальності в цивільному праві є стягнення збитків, хоча, безсумнівно, є й інші санкції, які також слугують виразу відповідальності як правового інституту. Серед них можна назвати відшкодування шкоди в натурі (надання речі того ж роду і якості, виправлення пошкодженої речі), неустойку, пеню, штраф, стягнення майна у дохід держави та інші [2, с. 29].

У судовій практиці склався такий підхід до неустойки: неустойка має подвійну правову природу. До настання строку виконання зобов'язання неустойка є способом його забезпечення, а в разі невиконання зобов'язання перетворюється на відповідальність, яка спрямована на компенсацію негативних для кредитора наслідків порушення зобов'язання боржником. Разом з тим пеня за своєю правовою природою продовжує стимулювати боржника до повного виконання взятих на себе зобов'язань і після сплати штрафу, тобто порівняно зі штрафом є додатковим стимулюючим фактором. Після застосування такої відповідальності, як штраф, що має одноразовий характер, тобто вичерпується з настанням самого факту порушення зобов'язання, пеня продовжує забезпечувати та стимулювати виконання боржником свого зобов'язання [3].

Стаття 624 ЦК України передбачає: Якщо за порушення зобов'язання встановлено неустойку, то вона підлягає стягненню у повному розмірі, незалежно від відшкодування збитків. Договором може бути встановлено обов'язок відшкодувати збитки лише в тій частині, в якій вони не покриті неустойкою. Договором може бути встановлено стягнення неустойки без права

на відшкодування збитків або можливість за вибором кредитора стягнення неустойки чи відшкодування збитків.

В юридичній літературі як форми неустойки розглядаються штраф та пеня [4, с. 9]. За ЦК України штрафом визнається неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежне виконаного зобов'язання (ч. 2 ст. 549 ЦК України), пенею є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання (ч. 3 ст. 549 ЦК України). Нарахування пені може бути обмежене певним строком або розміром. Зокрема ст. 3 Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» встановлено, що розмір пені, передбачений ст. 1 Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань», обчислюється від суми простроченого платежу та не може перевищувати подвійної облікової ставки Національного банку України, що діяла у період, за який сплачується пеня [5].

Пункт 2.1 постанови Пленуму Вищого господарського суду України № 14 від 17 грудня 2013 р. «Про деякі питання практики застосування законодавства про відповідальність за порушення грошових зобов'язань» передбачає, що пеня, за визначенням ч. 3 ст. 549 ЦК України, – це вид неустойки, що забезпечує виконання грошового зобов'язання і обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожний день прострочення виконання. Застосування іншого виду неустойки – штрафу до грошового зобов'язання законом не передбачено, що, втім, не виключає можливості його встановлення в укладеному сторонами договорі (наприклад, за необґрунтовану відмову від переказу коштів за розрахунковими документами отримувача коштів), притому і як самостійний захід відповідальності, і як такий, що застосовується поряд з пенею. В останньому випадку не йдеться про притягнення до відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення двічі, тому що відповідальність настає лише один раз – у вигляді сплати неустойки, яка включає у себе і пеню, і штраф як лише форми її сплати. Якщо у вчиненому сторонами правочині розмір та базу нарахування пені не визначено або вміщено умову (пункт) про те, що пеня нараховується відповідно до чинного законодавства, суму пені може бути стягнуто лише в разі, якщо обов'язок та умови її сплати визначено певним законодавчим актом [6].

У той же час в судовій практиці усталеним був підхід, що банк не має права стягувати одночасно пеню і штраф за порушення позичальником грошових зобов'язань, оскільки подвійна цивільна відповідальність заборонена ст. 61 Конституції України. Так, в ухвалі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 31 травня 2017 р. в судовій справі № 756/2999/15-ц зазначається, що банк просив стягнути солідарно з відповідачів, посилаючись на неналежне виконання умов кредитного договору позичальником, заборгованість у розмірі 16 354,03 доларів США та 178 175 грн 03 коп., з яких: 14 131,08 доларів США (352 658 грн 03 коп.) заборгованість за кредитом; 2 222,95 доларів США (55 476 грн 38 коп.) заборгованість по сплаті відсотків; 2 574,31 доларів США (64 244 грн 99 коп.) пеня за прострочення

сплати кредиту; 4 565,20 доларів США (113 390 грн 04 коп.) штраф за порушення умов кредитного договору. Рішенням Оболонського районного суду м. Києва від 18 серпня 2016 року позов задоволено, стягнуто солідарно з ОСОБА_4, ОСОБА_5 на користь ПАТ КБ «Надра» 16 534,03 доларів США та 178 175 грн 03 коп. заборгованості за кредитним договором. Рішенням Апеляційного суду м. Києва від 20 грудня 2016 року апеляційну скаргу представника ОСОБА_4 – ОСОБА_7 задоволено частково, рішення Оболонського районного суду м. Києва від 18 серпня 2016 року в частині стягнення з ОСОБА_4 та ОСОБА_5 солідарно на користь ПАТ КБ «Надра» 178 175 грн 03 коп. скасовано та ухвалено в цій частині нове рішення, яким стягнуто солідарно з ОСОБА_4 та ОСОБА_5 на користь ПАТ КБ «Надра» 64 244 грн 99 коп. пені. У задоволенні позову про солідарне стягнення штрафу відмовлено... Ухвалюючи рішення про задоволення позову, суд першої інстанції виходив з того, що відповідачами належним чином не виконувалися умови вказаного вище кредитного договору, у зв'язку із чим утворилася заборгованість, яка підлягає стягненню з останніх у солідарному порядку за неспростованим відповідачами розрахунком позивача. Суд апеляційної інстанції, скасовуючи рішення суду першої інстанції в частині задоволення позовних вимог банку про стягнення штрафу, та відмовляючи у задоволенні позову в цій частині, на підставі належним чином оцінених доказів, поданих сторонами (ст. 57, 212 ЦПК України), правильно встановив характер правовідносин сторін у справі, застосувавши норми матеріального права, які їх регулюють, виходив з того, що відповідно до ст. 549 ЦК України штраф і пеня є одним видом цивільно-правової відповідальності, а тому їх одночасне застосування за одне й те саме порушення – несвоєчасне виконання грошових зобов'язань за кредитним договором – свідчить про недотримання положень, закріплених у ст. 61 Конституції України щодо заборони подвійної цивільно-правової відповідальності за одне і те саме порушення. Аналогічна правова позиція викладена у постанові Верховного Суду України від 21 жовтня 2015 р. у справі № 6-2003цс15, яка відповідно до положень статті 360-7 ЦПК України є обов'язковою для всіх судів України [7].

Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду в своїй постанові від 02 квітня 2019 р. у судовій справі № 917/194/18 зазначає, що такий вид забезпечення виконання зобов'язання як пеня та її розмір встановлено частиною 3 статті 549 ЦК України, частиною 6 статті 231 ГК України та статтями 1, 3 Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань», а право встановити у договорі розмір та порядок нарахування штрафу надано сторонам частиною 4 статті 231 ГК України. Можливість одночасного стягнення пені та штрафу за порушення окремих видів господарських зобов'язань передбачено частиною 2 статті 231 ГК України. При цьому в інших випадках порушення виконання господарських зобов'язань чинне законодавство не встановлює для учасників господарських відносин обмежень передбачати в договорі можливість одночасного стягнення пені та штрафу, що узгоджується зі свободою договору, встановленою статтею 627 ЦК України,

тобто коли сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості. За таких обставин, колегія суддів вважає, що одночасне стягнення з учасника господарських відносин, який порушив господарське зобов'язання за договором, штрафу та пені не суперечить статті 61 Конституції України, оскільки згідно зі статтею 549 ЦК України пеня та штраф є формами неустойки, а відповідно до статті 230 ГК України – видами штрафних санкцій, тобто не є окремими та самостійними видами юридичної відповідальності. У межах одного виду відповідальності може застосовуватися різний набір санкцій (наведена правова позиція викладена у постановках Верховного Суду від 09.02.2018 у справі № 911/2813/17, від 22.03.2018 у справі № 911/1351/17, від 25.05.2018 у справі № 922/1720/17) [8].

Отже, питання про одночасне стягнення штрафу та пені за порушення грошового зобов'язання по-різному вирішується в правозастосовній практиці й потребує подальшого ретельного наукового аналізу та доктринального вирішення.

Список бібліографічних посилань

1. Гражданское право Украины : учеб. : в 2 ч. Ч. I / А. А. Пушкин, В. М. Самойленко, Р. Б. Шишка и др. ; под ред. А. А. Пушкина, В. М. Самойленко. Харьков : Ун-т внутр. дел ; Основа, 1996. 440 с.

2. Повышение роли гражданско-правовой ответственности в охране прав и интересов граждан и организаций / отв. ред. А. А. Собчак, Я. Н. Шевченко. Киев : Наук. думка, 1988. 264 с.

3. Аналіз практики застосування ст. 625 Цивільного кодексу України в цивільному судочинстві // Моє право : сайт. URL: <https://moe-pravo.com.ua/news/analiz-praktiki-zastosuvannya-st-625-tsilvnogo-kodeksu-ukrayini-v-tsilvnomu-sudochinstvi/> (дата звернення: 30.03.2019).

4. Отраднава О. О. Неустойка в цивільному праві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2002. 171 с.

5. Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань : закон України від 22.11.1996 № 543/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 5. Ст. 28.

6. Про деякі питання практики застосування законодавства про відповідальність за порушення грошових зобов'язань : постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 17.12.2013 № 14 // Вищий господарський суд України : офіц. сайт. URL: http://vgsu.arbitr.gov.ua/files/pages/ppVGSU_17122013_014.pdf (дата звернення: 30.03.2019).

7. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 31 трав. 2017 р. : справа № 756/2999/15-ц // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66843407> (дата звернення: 30.03.2019).

8. Постанова Верховного Суду України від 2 квіт. 2019 р. : справа № 917/194/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80923003> (дата звернення: 30.03.2019).

Одержано 07.04.2019